

Η ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ ΩΣ ΟΡΙΟ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ RONALD DWORKIN: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΓΙΑΝΝΑΚΑ-ΚΑΡΥΣΤΙΑΝΟΥ*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο διερευνά τη φιλοσοφική σύλληψη της ελευθερίας του λόγου στο ώριμο έργο του Ronald Dworkin, με επίκεντρο την αρχή της πολιτικής ισότητας και τον κανονιστικό ρόλο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Υποστηρίζεται ότι η ελευθερία έκφρασης δεν συνίσταται απλώς στην απουσία περιορισμών, αλλά στη θετική αναγνώριση κάθε προσώπου ως ισότιμου φορέα ερμηνευτικής αυτενέργειας στον δημόσιο διάλογο. Η μελέτη αξιοποιεί την περίπτωση της Μαρίας Καρυστιανού και την κριτική της Σοφίας Γιαννακά ως παράδειγμα των ορίων του δημοσίου λόγου, εστιάζοντας στο πώς η αμφισβήτηση της νομιμοποίησης του άλλου μπορεί να παραβιάσει την αρχή της ηθικής ισότητας. Τέλος, αναλύεται η θεσμική αντίδραση της ΕΣΗΕΑ υπό το πρίσμα της θεωρίας του Dworkin, με σκοπό την επαναξιολόγηση των κανονιστικών προϋποθέσεων για τη θεμιτή οριοθέτηση της έκφρασης στη φιλελεύθερη δημοκρατία.

Γιώργος Σταματιάδης
Δικηγόρος Αθηνών

* Το παρόν άρθρο επωφελήθηκε των ουσιαδών παρατηρήσεων και προτάσεων των καθηγητών νομικής Δημήτρη Τσαραπατσάνη και Φίλιππου Βασιλόγιαννη. Εξυπακούεται ότι τυχόν λάθη και αστοχίες του άρθρου βαρύνουν αποκλειστικά τον συντάκτη του.

SUMMARY

The article explores the philosophical conception of freedom of speech in the mature work of Ronald Dworkin, focusing on the principle of political equality and the normative role of human dignity. The argument is made that freedom of expression is not merely the absence of restrictions, but rather the positive recognition of each individual as an equal agent of interpretive authorship in public discourse. The present study draws on the case of Maria Karystianou and the critique by Sofia Giannaka as an example of the limits of public speech, emphasizing how the challenge to another's legitimacy can violate the principle of moral equality. Finally, it analyses the institutional response of the Journalists' Union of Athens Daily Newspapers – JUADN through the lens of Dworkin's theory, with the aim of reassessing the normative conditions for the legitimate limitation of expression within a liberal democracy.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗΣ ΣΥΝΙΣΤΩΣΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Το παρόν άρθρο διερευνά το κανονιστικό υπόβαθρο της ελευθερίας του λόγου στο έργο του Αμερικανού φιλοσόφου Ronald Dworkin, με έμφαση στην έννοια της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας ως εσωτερικό θεμέλιο του δικαιώματος. Υιοθετώντας φιλοσοφική μεθοδολογία και κανονιστικό προσανατολισμό, εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η έννοια της αξιοπρέπειας, όπως διατυπώνεται από τον Dworkin, επαναπλαισιώνει την ερμηνεία του δημόσιου λόγου. Για την ανάδειξη της πρακτικής σημασίας αυτής της προσέγγισης, αξιοποιείται ως μελέτη περίπτωσης η δημόσια τοποθέτηση της Σοφίας Γιαννακά αναφορικά με τη Μαρία Καρυστιανού. Ο στόχος είναι η διερεύνηση των ορίων μεταξύ θεμιτής κριτικής και ηθικής απονομιμοποίησης στον δημόσιο διάλογο.

Στην ώριμη σκέψη του Dworkin, η ελευθερία του λόγου συγκροτείται ως ουσιώδης έκφανση της πολιτικής ισότητας και όχι μόνο ως αρνητικό δικαίωμα προστασίας από την κρατική παρέμβαση. Το άτομο, ως μέλος μιας κοινότητας που διαμορφώνει τους όρους της δικαιοσύνης και της ηθικής μέσα από συλλογικές αποφάσεις, πρέπει να έχει τη δυνατότητα να συμμετέχει στη διαμόρφωση αυτών των όρων. Η συμμετοχή αυτή εκδηλώνεται ως η δυνατότητα κάθε προσώπου να επηρεάζει τις αποφάσεις στις οποίες υπόκειται¹. Επομένως, η ελευθερία του λόγου, ως κανονιστική προϋπόθεση του αυτοκυβερνώμενου πολίτη, δεν αφορά μόνο την απουσία εξωτερικών εμποδίων στην εκφορά λόγου, αλλά και την αναγνώριση του εκφέροντος ως ισότιμου συνδιαμορφωτή του νοήματος που διέπει τη συλλογική ζωή.

¹ «Η ελευθερία του λόγου αποτελεί προϋπόθεση της νόμιμης διακυβέρνησης. Οι νόμοι και οι δημόσιες πολιτικές δεν έχουν νομιμοποίηση, παρά μόνο αν έχουν θεσπιστεί μέσω δημοκρατικής διαδικασίας, και μια διαδικασία δεν είναι δημοκρατική αν η κυβέρνηση έχει παρεμποδίσει οποιονδήποτε να εκφράσει τις πεποιθήσεις του για το ποιοι πρέπει να είναι αυτοί οι νόμοι και οι πολιτικές», R. Dworkin, *Το δικαίωμα στη γελοιοποίηση*, New York Review of Books 23.03.2006.

Μέσω αυτής της θεώρησης, η δημοκρατία αντιμετωπίζεται ως πρακτική ερμηνευτικής συνύπαρξης, στην οποία ο λόγος κάθε προσώπου αποκτά νόημα και βαρύτητα ενόσω αναγνωρίζεται από τους άλλους συμμετέχοντες στον δημόσιο διάλογο ως ισότιμη εκφορά ηθικής κρίσης και ερμηνείας.

Εξ αυτού συνάγεται ότι ο λόγος ο οποίος αναπαριστά τον άλλο ως πρόσωπο στερούμενο της ικανότητας για αυτοερμηνεία, αρνείται στην πράξη την κανονιστική ισότητα που του αναλογεί ως ηθικό υποκείμενο και τον επανατοποθετεί στον δημόσιο χώρο όχι ως ισότιμο συνομιλητή, αλλά ως αντικείμενο αξιολογικής κρίσης εκ των έξω, προτείνοντας έναν τρόπο θέασης του άλλου ο οποίος, εφόσον παγιωθεί ως κανονιστική αναπαράσταση, μπορεί να καταλήξει στην ηθική απαξίωση.

Αντλώντας από τις παραπάνω θεωρητικές προκείμενες, η παρούσα ερμηνευτική προσέγγιση της θεωρίας του Dworkin επιχειρεί να εξειδικεύσει τις συνεπαγωγές της αρχής της πολιτικής ισότητας στον χώρο του δημόσιου λόγου. Σύμφωνα με αυτές, η υποχρέωση της Πολιτείας, χωρίς να εξαντλείται στην απλή απαγόρευση λογοκρισίας, εκτείνεται στη διαμόρφωση όρων διαλογικής συμπερίληψης, ικανών να διασφαλίσουν συνθήκες εντός των οποίων η παρουσία όλων των λόγων, ανεξαρτήτως κοινωνικής προέλευσης ή ιδεολογικής κατεύθυνσης, καθίσταται καταρχήν θεμιτή και αποδεκτή. Η αρχή αυτή, υπό το πρίσμα της θεωρίας του Dworkin, συνιστά τον ακρογωνιαίο νομιμοποιητικό λίθο της φιλελεύθερης δημοκρατίας.

II. Η ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑ ΩΣ ΘΕΜΕΛΙΟ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ

Με βάση τη θεωρητική σύλληψη του Dworkin στο έργο του *Δικαιοσύνη για σκαντζόχοιρους*², προκειμένου να κατανοήσουμε ουσιαστικά τις ηθικές αξίες, πρέπει να τις αντιληφθούμε ως εγγενές και αναπόσπαστο μέρος της ηθικής ευθύνης. Μια τέτοια ενσωμάτωση μάς επιτρέπει να εμβαθύνουμε στη φύση της ηθικής πεποίθησης. Ωστόσο, αυτή η σύνθεση είναι εφικτή μόνο αν αναγνωρίσουμε ότι κάποια διάσταση της έννοιας του «ευ ζην» συνδέεται με τις υποχρεώσεις μας προς τους τρίτους, χωρίς να ανάγεται ευθέως σε αυτές. Το θεμέλιο αυτής της προσέγγισης, κατά τον Dworkin, εντοπίζεται στις αλληλένδετες αρχές του αυτοσεβασμού και της αυθεντικότητας.

Η αρχή του αυτοσεβασμού επιβάλλει να λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη τη δική μας ζωή, να θεωρούμε ότι έχει εγγενή σημασία να τη ζήσουμε ως ουσιαστική και ολοκληρωμένη προσπάθεια. Η αρχή της αυθεντικότητας αποδίδει στον καθένα προσωπική ευθύνη να προσδιορίσει τι συνιστά επιτυχία στη δική του ζωή και να τη διαμορφώσει με συνέπεια και ακεραιότητα, μέσω μιας αφήγησης που ο ίδιος αποδέχεται ως αυθεντική. Από κοινού, οι δύο αυτές αρχές συγκροτούν την έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και είναι αλληλένδετες και αλληλοϋποστηριζόμενες, καθώς ο αυτοσεβασμός προϋποθέτει την ύπαρξη αυθεντικών επιλογών και η αυθεντικότητα προϋποθέτει τον αυτοσεβασμό.

Σε αυτό το νήμα σκέψης, ο Dworkin προσθέτει ότι η αξιοπρέπεια προϋποθέτει, συν τοις άλλοις, τη συμμετοχή του προσώπου στη διαδικασία λήψης των συλλογικών αποφάσεων δυνάμει των οποίων ασκείται ο δημόσιος καταναγκασμός σε θέματα δικαιοσύνης και ηθικής. Η πολιτική υπο-

² R. Dworkin, *Δικαιοσύνη για σκαντζόχοιρους*, 2011.

χρέωση απορρέει από τη συμμετοχή μας σε μια πολιτική κοινότητα, όπως ακριβώς και άλλες μορφές υποχρέωσης που απορρέουν από αντίστοιχες κοινωνικές σχέσεις. Οι πολιτικές ενώσεις που χρησιμοποιούν εξαναγκασμό απειλούν να υπονομεύσουν την αξιοπρέπεια των μελών τους, εκτός αν κάθε μέλος αναλαμβάνει απέναντι στα υπόλοιπα μέλη την ευθύνη να σέβεται τις συλλογικές αποφάσεις, εφόσον πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις.

Σε αυτό το σημείο εμφανίζεται το παράδοξο της πολιτικής κοινωνίας. Από τη μία, ένα πολιτικό σύστημα εξαναγκασμού (κράτος) είναι αναγκαίο για τη διασφάλιση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, εξασφαλίζοντας την τάξη και τις συνθήκες ευημερίας, στοιχεία απαραίτητα για την ευδοκίμηση μιας καλής ζωής. Η απουσία κράτους (αναρχία) θα σήμαινε την ολοκληρωτική κατάλυση της αξιοπρέπειας. Από την άλλη, η καταναγκαστική διακυβέρνηση επίσης απειλεί την αξιοπρέπεια, γιατί ορισμένα μέλη της κοινότητας πρέπει να ασκούν τεράστια εξουσία στα υπόλοιπα μέλη της μέσω της απειλής και της επιβολής κυρώσεων. Αυτό θέτει ένα διπλό πρόβλημα: Πώς μπορώ να αποδεχθώ, με βάση την προσωπική μου ευθύνη για τη ζωή μου (αρχή της αυθεντικότητας), την εξουσία που ασκούν άλλοι επάνω μου; Πώς μπορώ, με βάση τον σεβασμό μου προς την αντικειμενική αξία της ζωής των άλλων (αρχή του αυτοσεβασμού), να συμμετάσχω σε μια διαδικασία επιβολής εξουσίας πάνω σε εκείνους;

Το παράδοξο αυτό έχει ερμηνευτικό χαρακτήρα και αντιμετωπίζεται αν διαμορφώσουμε μια συνεκτική αντίληψη περί αξιοπρέπειας, η οποία θα μας επιτρέψει να προσδιορίσουμε ένα πολιτικό σύστημα συμβατό με αυτήν. Η δεύτερη αρχή της αξιοπρέπειας (η προσωπική ευθύνη για τη ζωή μας) επιτρέπει, υπό όρους, να μοιραζόμαστε ευθύνες με άλλους. Τέτοια παραδείγματα κοινής ευθύνης είναι οι στενές σχέσεις, όπου υπάρχει αμοιβαία φροντίδα, καθώς και η πολιτική ένωση. Η πολιτική κοινότητα, ωστόσο, μπορεί να συμβιβαστεί με τον αυτοσεβασμό μας μόνον αν περιλαμβάνει την αρχή της αμοιβαιότητας, βάσει της οποίας κάθε μέλος να έχει την ευθύνη να αποδέχεται τις συλλογικές αποφάσεις ως δεσμευτικές. Αν δεν υπήρχε αυτή η πολιτική υποχρέωση και μπορούσαμε να αγνοούμε ελεύθερα τις συλλογικές αποφάσεις όποτε το επιθυμούσαμε, το κράτος θα εξέπιπτε σε τυραννία. Τότε, είτε υποτασσόμενοι σε τέτοια εξουσία, είτε ασκώντας την απέναντι σε άλλους, θα θυσιάζαμε την αξιοπρεπεία μας.

Η πολιτική υποχρέωση, λοιπόν, είναι μέρος της προσωπικής μας ηθικής ευθύνης, και κατ' επέκταση της ηθικής ευθύνης προς τους άλλους³.

Στο *Δικαιосύννη για σκαντζόχοιρους* ο Dworkin επιχειρεί, λοιπόν, την ενοποίηση της προσωπικής ηθικής και της πολιτικής ισότητας υπό το πρίσμα μιας αρχής, κατά την οποία η ερμηνευτική αυτενέργεια του προσώπου προηγείται και θεμελιώνει τη δημοκρατική συμμετοχή. Εφόσον κάθε πρόσωπο οφείλει να αναγνωρίζεται ως φορέας αυθύπαρκτης ερμηνευτικής αρμοδιότητας ως προς την έννοια του αγαθού και του δέοντος, η αξιοπρέπεια καθίσταται ο θεμελιώδης όρος της ελευθερίας ως κανονιστική αρχή.

Η υποχρέωση αναγνώρισης της αξιοπρέπειας εκδηλώνεται και διαμέσου των θεσμικών εκφράσεων του δημόσιου λόγου, όταν κάθε πολίτης αντιμετωπίζεται ως ισότιμος ερμηνευτής. Η ρητή απόρριψη αυτής της αξίωσης συνιστά (ηθική) παράβαση της αρχής της ισότητας, καθότι

³ Ibidem, σελ. 319-320.

απορρίπτει την αξίωση του προσώπου να θεωρείται πηγή νοήματος και όχι απλώς αντικείμενο αξιολόγησης ή σχολιασμού.

Η σημασία της αξιοπρέπειας καθίσταται ιδιαιτέρως έκδηλη όταν το πρόσωπο εισέρχεται στο δημόσιο πεδίο ως φορέας τραυματικού βιώματος, επιζητώντας είτε την απονομή δικαιοσύνης είτε την ενσωμάτωση της εμπειρίας του σε ένα κοινό ηθικό λεξιλόγιο, διεκδικώντας, σε κάθε περίπτωση, την αναγνώριση του λόγου του ως κανονιστικά βαρύνουσας συμβολής στο νόημα του δικαίου. Η εμπειρία αυτή δεν εκλαμβάνεται ως αμιγώς υποκειμενική συγκινησιακή αντίδραση, αλλά ως μορφή ερμηνευτικής συνεισφοράς στο περιεχόμενο του κοινού βίου. Σε περιπτώσεις αυτού του τύπου, η αντίρρηση οφείλει να διατυπώνεται εντός των ορίων που διασφαλίζουν τη μη-ακύρωση της ερμηνευτικής αρμοδιότητας του άλλου ως ισότιμου συνομιλητή.

Συνεπώς, κατά τον Dworkin, η αξιοπρέπεια δεν προβάλλεται ως εξωτερικός περιοριστικός κανόνας επί της ελευθερίας του λόγου, αλλά ως ηθική αρχή που συγκροτεί την εσωτερική της αρχιτεκτονική. Αποτελεί το κανονιστικό της θεμέλιο και όχι τον εξωτερικό μηχανισμό ελέγχου της⁴. Αν η ελευθερία του λόγου αποσυνδεθεί από την αρχή της ηθικής ισότητας, τότε παύει να λειτουργεί ως κοινό δικαίωμα συμμετοχής στον διάλογο μεταξύ ίσων και μετατρέπεται σε πλεονεκτική θέση που προορίζεται, σιωπηρά ή ρητά, μόνο για όσους διαθέτουν ήδη φιλικό ακροατήριο, επιρροή ή κανονιστική νομιμοποίηση.

III. ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΦΩΝΙΑ ΣΤΗΝ ΑΠΟΔΟΜΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ: ΤΟ ΟΡΙΟ ΤΗΣ ΘΕΜΙΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Η πρόσφατη δημόσια τοποθέτηση της Σοφίας Γιαννακά αναφορικά με τη μητέρα θύματος της τραγωδίας των Τεμπών, Μαρία Καρυστιανού ([link](#)), παρουσιάζει ενδιαφέρον υπό το πρίσμα της θεωρίας του Dworkin. Η αρθρογράφος, μολοντί εμφανίζεται να διαφωνεί επί της ουσίας με τα αιτήματα ή τον δημόσιο λόγο της Καρυστιανού, επεκτείνει τη διαφωνία της στον τομέα της νομιμοποίησης του προσώπου που τα εκφέρει, αφήνοντας να εννοηθεί ότι έχει υπερβεί τα «θεμιτά» όρια του πένθους.

Το άρθρο δεν περιορίζεται σε ουσιαστική κριτική των θέσεων της Μαρίας Καρυστιανού ούτε επικεντρώνεται στην πολιτική αξιολόγηση των ενεργειών της. Αντιθέτως, συγκροτεί το πρόσωπο της Καρυστιανού ως συμβολικό παράγωγο μιας πολιτικής στρατηγικής της Αριστεράς. Η φράση «η Αριστερά ανέδειξε τη μορφή της Μαρίας Καρυστιανού σε αρχέτυπο μητρικού πένθους» την επενδύει με μια εξωτερική ταυτότητα, η οποία της αποδίδεται ως αποτέλεσμα εργαλειαποίησης. Η ίδια η πράξη της έκφρασης πένθους εμφανίζεται εδώ ως προϊόν πολιτικού σχεδιασμού και όχι ως αυθεντική πράξη ερμηνευτικής αυτενέργειας.

Η αντίστιξη με την τραγωδία στο Μάτι, όπου, κατά την αρθρογράφο, «δεν γνωρίσαμε ποτέ πραγματικά τις μάνες που έχασαν συζύγους και παιδιά» ενισχύει την ερμηνεία ότι η παρουσία της Καρυστιανού στον δημόσιο λόγο δεν αναγνωρίζεται από τη Γιαννακά ως νομιμοποιημένη αφεαυ-

⁴ Ibidem, σελ. 330: «Οι αρχές της αξιοπρέπειας διατυπώνουν, επομένως, πολιτικά δικαιώματα σε υψηλό επίπεδο αφάρ-
ρεσης: υπερισχύουν έναντι των συλλογικών πολιτικών της κυβέρνησης. Διατυπώνουμε την ακόλουθη υπόθεση: Όλα τα
πολιτικά δικαιώματα παράγονται από αυτή τη θεμελιώδη αρχή».

τή, αλλά κρίνεται με βάση την ιστορική συγκυρία και τον πολιτικό της αντίκτυπο. Ακόμη και εάν ο στόχος του άρθρου είναι η πολιτική αποδόμηση του λογοπλαισίου που οργανώθηκε γύρω από τα Τέμπη, το αποτέλεσμα είναι ότι η φωνή της Καρυστιανού αποδυναμώνεται ηθικά και πολιτικά, επειδή τελεί υπό την υποψία ότι δεν της ανήκει πραγματικά.

Το άρθρο της Σοφίας Γιαννακά εγείρει συνεπώς ερωτήματα όχι μόνο αναφορικά με την ευστοχία του περιεχομένου του, αλλά κυρίως ως προς τη μορφή της κριτικής που ασκεί. Η απονομιμοποίηση προκύπτει εδώ από τον τρόπο με τον οποίο η φωνή της Καρυστιανού αναπαρίσταται από τη Γιαννακά ως εξαρτημένη, πολιτικά καθοδηγούμενη, και εντέλει δευτερογενής ως προς μια άλλη βούληση (το «κίνημα», η «Αριστερά», κ.λπ.). Το επίδικο είναι η μετατόπιση της κριτικής στην ίδια τη νομιμοποίηση της Καρυστιανού ως προσώπου που δύναται να παρεμβαίνει στη δημόσια σφαίρα. Αυτή η μετατόπιση αγγίζει τον πυρήνα της ερμηνευτικής ισοτιμίας, καθώς προτείνει έναν τρόπο θέασης του προσώπου όχι ως αυθύπαρκτου φορέα νοήματος, αλλά ως φερέφωνου και αντικειμένου πολιτικής καθοδήγησης.

Ωστόσο, η ελευθερία του λόγου, στο φιλελεύθερο πρότυπο που διατυπώνει ο Dworkin, δεν εξαρτάται από την ποιότητα του εκφερόμενου περιεχομένου ούτε οφείλει να λογοδοτεί σε κανόνες κοινωνικής ευπρέπειας. Όπως υπογραμμίζει⁵, σε μία φιλελεύθερη δημοκρατία κανείς δεν έχει δικαίωμα να μην προσβάλλεται, ακριβώς διότι η διαφωνία, ακόμη και η δυσάρεστη ή οξεία, είναι συστατικό της νομιμότητας κάθε απόφασης που δεσμεύει το σύνολο.

IV. Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΛΟΓΟ: ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΑ ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ

Η περίπτωση της Σοφίας Γιαννακά εγείρει ένα κρίσιμο εννοιολογικό ερώτημα αναφορικά με τη φύση της δημοσιογραφικής έκφρασης: πότε αυτή λογίζεται ως προσωπική αξιολογική κρίση και πότε ως θεσμική εκφορά δημοσίου λόγου που επιτελεί κανονιστική λειτουργία στον δημόσιο χώρο.

Ιδιαίτερη σημασία, εν προκειμένω, έχει η διάκριση μεταξύ της ελευθερίας λόγου ενός πολίτη και εκείνης ενός δημοσιογράφου. Ο Dworkin, ήδη από το 1972⁶, υπογράμμιζε ότι δημοσιογράφοι δεν ασκούν το δικαίωμα του λόγου ως μεμονωμένοι πολίτες, που μπορούν να παραιτηθούν από τα δικαιώματά τους για κάποιον ευγενή σκοπό, αλλά ως εντολοδόχοι όλων μας. Το γεγονός αυτό ενισχύει την ανάγκη να απολαμβάνουν την πλήρη προστασία της έκφρασής τους από κάθε πειθαρχικό ή εξουσιαστικό μηχανισμό. Κατά τον Dworkin, η πρωταρχική ευθύνη των μέσων ενημέρωσης είναι απέναντι στο κοινό τους, σε όσους τα διαβάζουν και τα παρακολουθούν.

Το άρθρο γνώμης της Γιαννακά λειτουργεί ακριβώς σε αυτή την αλληλεπικαλυπτόμενη περιοχή μεταξύ ατομικής ελευθερίας και δημοσιογραφικής ευθύνης. Η συνεισφορά της σε ένα ευρύτατα γνωστό μέσο ενημέρωσης, η προβολή της άποψής της σε μαζικό ακροατήριο και η αξιολόγηση δημόσιου προσώπου (γονέα θύματος) στο πλαίσιο μιας φορτισμένης πολιτικά συγκυρίας, αναδεικνύουν το άρθρο της ως λόγο με βαρύνον ιδεολογικοπολιτικό φορτίο. Αυτό το χαρακτηριστικό ενισχύεται από τις προβλέψεις των κωδικών δεοντολογίας του δημοσιογραφικού επαγγέλματος,

⁵ R. Dworkin, *Το δικαίωμα στη γελοιοποίηση*, ό.π.

⁶ *Μια σκόπιμη λογοκρισία*, New York Times, 13.02.1972, σελ. 11.

τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, στους οποίους επιτάσσεται η σαφής διάκριση μεταξύ είδησης και σχολίου, ο σεβασμός στην αξιοπρέπεια των προσώπων και η αντιμετώπιση των πολιτών με διακριτικότητα και ευαισθησία⁷.

Κατά συνέπεια, η κριτική της Γιαννακά, παρότι εντάσσεται στη θεμιτή πολιτική διαφωνία, αξιολογείται με βάση τη δημοσιογραφική δεοντολογία. Ο δημοσιογραφικός λόγος, ακριβώς επειδή απολαμβάνει διευρυμένα όρια προστασίας, φέρει αντίστοιχη ηθική ευθύνη, ιδίως όταν αγγίζει πρόσωπα που διεκδικούν δημόσια παρουσία ως ερμηνευτικά υποκείμενα. Η ελευθερία του λόγου, στη σκέψη του Dworkin, δεν αίρει την απαίτηση σεβασμού της ερμηνευτικής αρμοδιότητας του άλλου. Αντιθέτως, προϋποθέτει ότι η ηθική ισότητα δεν υποχωρεί άνευ ετέρου ενώπιον του δημοσιογραφικού λόγου, ο οποίος ελέγχεται ως προς την προέλευση, τη βαρύτητα και τη λειτουργία του στον δημόσιο χώρο.

Υπό αυτό το πρίσμα, είναι κρίσιμο να διασαφηνιστούν τα όρια ανάμεσα στην επιτρεπτή έκφραση γνώμης και την κατάχρηση του λόγου με τρόπο που θίγει θεμελιώδη δικαιώματα. Μπορεί να αξιοποιηθεί σχετικά η έννοια της συκοφαντικής δυσφήμισης, όχι ως κριτήριο αξιολόγησης του συγκεκριμένου άρθρου, αλλά ως ενδεικτική περίπτωση οριοθέτησης της ελευθερίας του λόγου. Εν προκειμένω, το περιεχόμενο του λόγου δεν επιδρά στην ελευθερία λόγου και η συκοφαντική δυσφήμιση αποτελεί εγγενές όριό της, όχι εξωτερικό εμπόδιο⁸. Εξυπαρχής, η συκοφαντική δυσφήμιση δεν πληροί τα κριτήρια υπαγωγής στο πεδίο εφαρμογής του δικαιώματος. Δεν υπάρχει, επομένως, ούτε εξωτερικός περιορισμός στην ελευθερία του λόγου, ούτε αξιολόγηση του περιεχομένου του ως προς την ηθική ή πολιτική του ορθότητα.

Η κρίσιμη διάκριση για το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) είναι μεταξύ αναληθών πραγματικών ισχυρισμών και αξιολογικών κρίσεων που στηρίζονται σε πραγματική βάση. Ενώ οι πρώτοι μπορούν να ελεγχθούν ως προς την αλήθεια τους και ενδέχεται να οδηγήσουν σε θεμιτές κυρώσεις, οι δεύτερες προστατεύονται από το άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) όταν στηρίζονται σε επαρκή πραγματικά περιστατικά. Η ύπαρξη πραγματικής βάσης στηρίζει επαρκώς την αξιολογική κρίση, ώστε να μην εκφυλίζεται σε αυθαίρετη ή δυσφημιστική ρητορική⁹. Συναφώς, το ΕΔΔΑ έκρινε (βλ. *Chaunay και λοιποί κατά*

⁷ Σύμφωνα με το άρθρο 1 των Αρχών Δεοντολογίας του Δημοσιογραφικού Επαγγέλματος της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών: «Το δικαίωμα του ανθρώπου και του πολίτη να πληροφορείται και να πληροφορείται ελεύθερα είναι αναφαίρετο. Η πληροφόρηση είναι κοινωνικό αγαθό και όχι εμπόρευμα ή μέσο προπαγάνδας. Ο δημοσιογράφος δικαιούται και οφείλει: α. Να θεωρεί πρώτιστο καθήκον του προς την κοινωνία και τον εαυτό του τη δημοσιοποίηση όλης της αλήθειας. β. Να θεωρεί προσβολή για την κοινωνία και πράξη μειωτική για τον εαυτό του τη διαστρέβλωση, την απόκρυψη, την αλλοίωση ή την πλαστογράφηση των πραγματικών περιστατικών. γ. Να σέβεται και να τηρεί το διακριτό της είδησης, του σχολίου και του διαφημιστικού μηνύματος, την αναγκαία αντιστοιχία τίτλου και κειμένου και την ακριβή χρησιμοποίηση φωτογραφιών, εικόνων, γραφικών απεικονίσεων ή άλλων παραστάσεων». Σύμφωνα με το άρθρο 2: «Η δημοσιογραφία, ως επάγγελμα, αλλά και κοινωνικό λειτουργήμα, συνεπάγεται δικαιώματα, καθήκοντα και υποχρεώσεις. Ο δημοσιογράφος δικαιούται και οφείλει: [...] β. Να σέβεται την προσωπικότητα, την αξιοπρέπεια και το απαραβίαστο της ιδιωτικής ζωής του ανθρώπου και του πολίτη. [...] ε. Να αντιμετωπίζει με διακριτικότητα και ευαισθησία τους πολίτες, όταν αυτοί βρίσκονται σε κατάσταση πένθους, ψυχικού κλονισμού και οδύνης, [...]».

⁸ Σύμφωνα με μια καίρια παρατήρηση του καθηγητή Φίλιππου Βασιλόγιαννη, σε προσωπική επικοινωνία.

⁹ Όταν μία δήλωση ερμηνεύεται ως αξιολογική κρίση, η αναλογικότητα της κρατικής επέμβασης μπορεί να συναρτάται με την ύπαρξη μιας επαρκούς πραγματικής βάσης, διότι, ελλείψει τέτοιας βάσης, μία αξιολογική κρίση ενδέχεται και αυτή να αποδειχθεί υπερβολική (βλ. *Feldek κατά Σλοβακίας*, αριθ. 29032/95, §§ 75-76, CEDH 2001-VIII).

Γαλλίας, αριθ. 64915/01, CEDH 2004-VI) ότι η καταδίκη ενός συγγραφέα για δημόσια δυσφήμιση δεν παραβίασε το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, διότι στηρίχθηκε σε σχετικούς και επαρκείς λόγους, μεταξύ των οποίων η παράβαση των θεμελιωδών κανόνων της ιστορικής μεθοδολογίας¹⁰.

Πρέπει να σημειωθεί ότι η ανάλυση που ακολουθεί δεν επιδιώκει να αποδώσει προθέσεις στην αρθρογράφου, ούτε να αξιολογήσει την προσωπική της στάση. Αντιθέτως, χρησιμοποιείται η συγκεκριμένη περίπτωση ως ενδεικτική του ερμηνευτικού ρίσκου που προκύπτει όταν η δημόσια κριτική υπερβαίνει την αντιπαράθεση θέσεων και επεκτείνεται στην αμφισβήτηση της νομιμοποιητικής αυθεντίας του προσώπου που εκφέρει λόγο. Η θεωρητική χρήση του παραδείγματος εξυπηρετεί την ανάδειξη της έντασης ανάμεσα στην ελευθερία έκφρασης και την απαίτηση ηθικού σεβασμού στον δημόσιο λόγο.

V. ΘΕΣΜΙΚΟΣ ΚΑΤΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΟΤΗΤΑ: ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΛΟΓΟ

Αντιδρώντας στο επίμαχο άρθρο της Σοφίας Γιαννακά, το Πρωτοβάθμιο Πειθαρχικό Συμβούλιο της «Ενωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών» (ΕΣΗΕΑ) την κάλεσε σε απολογία, επικαλούμενο καταγγελίες πολιτών που θεώρησαν ότι το άρθρο δεν σεβάστηκε τη γενική κοινωνική απαίτηση για δικαιοσύνη και τον αγώνα μιας μητέρας για τιμωρία των ενόχων. Η κλήση αυτή προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από δημοσιογράφους, πολιτικούς και άλλους φορείς, οι οποίοι υποστήριξαν ότι η ελευθερία της έκφρασης αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα και ότι η πειθαρχική δίωξη για έκφραση γνώμης είναι αδικαιολόγητη. Η ΕΣΗΕΑ, σε ανακοίνωσή της, διευκρίνισε ότι η πειθαρχική διαδικασία κινήθηκε βάσει καταγγελιών πολιτών και ότι η διερεύνηση δεν προδικάζει καταδικαστική απόφαση.

Στον βαθμό που ένας λόγος λειτουργεί με τρόπο που τείνει να απονομιμοποιήσει την ερμηνευτική ισοτιμία του συνομιλητή, ενδέχεται να εγείρει σοβαρά ερωτήματα ηθικής υπευθυνότητας. Πλην όμως, τούτο δεν συνεπάγεται αυτομάτως απώλεια της θεσμικής προστασίας που απολαμβάνει ως έκφραση. Η ηθική αποδοκιμασία και ο ερμηνευτικός αντίλογος παραμένουν, στη σκέψη του Dworkin, τα κυρίαρχα μέσα απάντησης στον λόγο που αποτυγχάνει να σεβαστεί την αρχή της ισότητας.

Κατά συνέπεια, η θεσμική αντίδραση απέναντι σε εκφορά λόγου που κρίνεται ηθικά προβληματική δεν μπορεί να δικαιολογείται απλώς από τη διαπίστωση κοινωνικής δυσφορίας ή την καταγραφή της αξιακής απόκλισης από ένα προτιμώμενο ηθικό πρότυπο. Η θεωρία του Dworkin, δομημένη επί της αρχής της πολιτικής ισότητας και της ατομικής αξιοπρέπειας, αξιώνει μια αυστηρότερη κανονιστική προϋπόθεση, σύμφωνα με την οποία ο θεσμικός καταναγκασμός οφείλει να τεκμηριώνεται στο ότι η έκφραση προκαλεί πράγματι, και κατά τρόπο ουσιώδη, διάρρηξη της σχέσης ισότιμης συμμετοχής στον δημόσιο λόγο, απειλώντας την ίδια τη δομή της πολιτικής κοινότητας. Ακόμη και σε τέτοιες περιπτώσεις όμως, η απλή ύπαρξη ηθικού σφάλματος δεν συνιστά

¹⁰ Σε πιο «Dworkinικό» ύφος, βλ. τη συγκλίνουσα γνώμη της δικαστού Thomassen στην απόφαση *Chaunv* και λοιποί κατά Γαλλίας: «το βιβλίο συνιστά, κατ' ουσίαν, μια συρραφή εικασιών και προσβάλλει ευθέως την προσωπική ταυτότητα και ακεραιότητα του κυρίου και της κυρίας Aubrac, και τους απογυμνώνει από την αξιοπρέπειά τους».

επαρκή λόγο για την επιβολή κύρωσης και απαιτείται η ύπαρξη θεσμικά αναγνωρίσιμης βλάβης, ικανής να θεμελιώσει την ανάγκη αποκατάστασης της κανονιστικής ισορροπίας με μέσα συμβατά προς την αρχή της ελευθερίας¹¹.

Η αρχή της πολιτικής ισότητας, όπως διαμορφώνεται στο θεωρητικό πλαίσιο του Dworkin, δεν προϋποθέτει ότι η έκφραση οφείλει να συμμορφώνεται προς κανόνες συμπόνιας ή ευπρέπειας. Αντιθέτως, απαιτεί την ανεκτικότητα προς μορφές διαφωνίας οι οποίες, ακόμη και όταν διατυπώνονται με τρόπο οξύ ή μη συμβατικό, παραμένουν εντός του κανονιστικού πλαισίου της ισότητας λόγου, στο μέτρο που δεν παραβιάζουν την ερμηνευτική αρμοδιότητα των υπολοίπων.

Το ερώτημα που εγείρεται είναι εάν τέτοιες θεσμικές αποδοκιμασίες, όταν προέρχονται από επαγγελματικές ενώσεις, λειτουργούν ως μέσα ρύθμισης του πλαισίου δεοντολογίας του λόγου ή αν, στην πράξη, τείνουν να επιτελούν κοινωνικά πειθαρχική λειτουργία η οποία οδηγεί σε απαξίωση ορισμένων φωνών. Συνεπώς, ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες η θεσμική παρέμβαση αποβλέπει στην προάσπιση αξιών που απολαμβάνουν ευρύτερης ηθικής αποδοχής, η πράξη αυτή παραμένει υποκείμενη σε αξιολόγηση αναφορικά με τη θέση της εντός του ευρύτερου πλαισίου της αρχής της πολιτικής ισότητας. Η λειτουργία της δεν μπορεί να θεωρείται καταρχήν ουδέτερη, καθόσον ενδέχεται να επιδρά επί της ισότητας των υποκειμένων ως φορέων λόγου.

Κάθε θεσμική παρέμβαση στον δημόσια εκφερόμενο λόγο, στον βαθμό που συνεπάγεται περιορισμό της ερμηνευτικής αυτονομίας του υποκειμένου, απαιτεί ιδιαίτερη αιτιολόγηση ως προς τη συμβατότητά της με τους όρους της πολιτικής ισότητας. Ο καταναγκασμός, προκειμένου να δικαιολογηθεί κανονιστικά, οφείλει να αποδεικνύει ότι αποβλέπει στην αποκατάσταση των όρων της συλλογικής ισότητας, και όχι στη μηχανική επιβολή ενός προκαθορισμένου κανονιστικού πλαισίου¹².

Η περίπτωση του επαγγελματικού σωματείου ΕΣΗΕΑ, διαφοροποιείται ως προς το τυπικό έρεισμα του μέτρου, καθώς το σωματείο δεν ασκεί την πειθαρχική εξουσία του ως κρατικός μηχανισμός, εφόσον, ωστόσο, η παρέμβασή του έχει επιτελεστικό βάρος στον χώρο του δημοσίου λόγου, οφείλει να υπόκειται στις ίδιες κανονιστικές αξιώσεις με κάθε μορφή καταναγκασμού που διεκδικεί ηθική εγκυρότητα. Η ηθική αποδοκιμασία, ως έκφραση αξιολογικής διαφωνίας στο πλαίσιο

¹¹ «Ασφαλώς ανακύπτουν δύσκολα ερωτήματα σχετικά με το ποιες ακριβώς δραστηριότητες πρέπει να ανήκουν στο σύστημα προστασίας των ελευθεριών, πόσο σαφής και άμεσος είναι ένας συγκεκριμένος κίνδυνος, και πότε υπάρχουν λιγότερο αυστηρά μέσα ρύθμισης από τη λογοκρισία ή την απαγόρευση. Άνθρωποι εξίσου αφοσιωμένοι στην ελευθερία διαφωνούν, παραδείγματος χάριν, για το αν οι κίνδυνοι από τη διαφήμιση προϊόντων καπνού ή ο προσβλητικός χαρακτήρας των ρατσιστικών εκφράσεων δικαιολογούν τον αποκλεισμό αυτών των μορφών λόγου από την προστασία. Η ουσία της ελευθερίας δεν είναι να συμφωνούμε σε συγκεκριμένες πολύπλοκες υποθέσεις, αλλά μια στάση, ότι οι παραδοσιακές ελευθερίες είναι τόσο κρίσιμες για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ώστε τα δύσκολα ερωτήματα πρέπει, όσο αυτό είναι εφικτό, να λύνονται υπέρ τους, ότι πρέπει να υψώνεται ένα προστατευτικό τείχος γύρω και σε κάποια απόσταση από τον πυρήνα της ελεύθερης έκφρασης, της ιδιωτικότητας και της δίκαιης ποινικής δίκης, ότι η κυβέρνηση είναι εκείνη που φέρει το βάρος να αποδείξει ότι οποιαδήποτε παρέμβαση σε οποιοδήποτε τμήμα των θεμελιωδών ελευθεριών είναι πραγματικά απαραίτητη για την επίτευξη κάποιου ουσιώδους σκοπού. Η κουλτούρα της ελευθερίας με αυτό το πνεύμα προσεγγίζει τα δύσκολα ζητήματα σχετικά με το λόγο, τη διαμαρτυρία, το δικαίωμα στη σιωπή και τα δικαιώματα των μειονοτήτων», R. Dworkin, *Ο νόμος της ελευθερίας: Η ηθική ανάγνωση του Αμερικανικού Συντάγματος*, σελ. 353-354.

¹² Ακόμα και ο απεχθής λόγος πρέπει να προστατεύεται, διότι η παραίτηση από την αρχή της ελευθερίας λόγω «κακής χρήσης» της, οδηγεί στη γενική αποδυνάμωσή της. Ο R. Dworkin προκρίνει τη θεσμική ανάγκη διατήρησης της δημόσιας σφαίρας ελεύθερης από καταναγκασμό, «Ένας νέος χάρτης λογοκρισίας», *Index on Censorship*, 1994.

του δημόσιου λόγου, δεν δύναται να μεταπίπτει σε θεσμική κύρωση χωρίς την ύπαρξη αυξημένων κανονιστικών προϋποθέσεων. Εφόσον η ελευθερία της έκφρασης αποτελεί τρόπο πραγμάτωσης της ερμηνευτικής αυτενέργειας των προσώπων εντός μιας κοινότητας πολιτικής ισότητας, κάθε μορφή θεσμικής επέμβασης στον λόγο οφείλει να αιτιολογείται με βάση την αποδεδειγμένη διακινδύνευση των ίδιων των όρων συμμετοχής στον δημόσιο διάλογο, και με απώτερο γνώμονα την αρχή της ισότητας.

Νομολογιακά μάλιστα επαναβεβαιώθηκε πρόσφατα ότι η άσκηση της πειθαρχικής εξουσίας των αρμοδίων οργάνων του σωματείου υπόκειται στον δικαστικό έλεγχο, το δε δικαστήριο έχει την εξουσία να κρίνει και να ελέγξει όχι μόνο εάν είναι τυπικά σύμφωνη με τους όρους του νόμου και του καταστατικού, αλλά και την ουσιαστική βασιμότητα των λόγων που επέβαλαν την πειθαρχική ποινή. Η πράξη επιβολής πειθαρχικής ποινής ελέγχεται για παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας από τον ακυρωτικό δικαστή, δηλαδή για υπέρβαση ή μη των άκρων ορίων της διακριτικής ευχέρειας, μέσω του ελέγχου της αιτιολογίας της πειθαρχικής απόφασης (ΜΕΦΑΘ 519/2024 Α' Δημ. ΝΟΜΟΣ)¹³.

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΑΠΑΙΤΗΤΙΚΟΤΕΡΟ ΠΡΟΤΥΠΟ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ

Η ελευθερία του λόγου, όπως αναπτύσσεται στη φιλοσοφία του Dworkin, δεν είναι ουδέτερος μηχανισμός μεταφοράς πληροφοριών ή εργαλείο ισχύος, ούτε νοείται λόγος που διεκδικεί σεβασμό, αν απαρνείται τον ίσο σεβασμό στους άλλους. Κατά συνέπεια, η δημοκρατική διαδικασία, στη σκέψη του Dworkin, προϋποθέτει μια κοινότητα ηθικών προσώπων, τα οποία συν-ερμηνεύουν τον δημόσιο λόγο στη βάση της ισότητας και του αμοιβαίου σεβασμού. Ο δημόσιος διάλογος συγκροτείται ως το πεδίο συνάντησης ηθικών προσώπων, καθένα από τα οποία οφείλει να αναγνωρίζει στους συνομιλητές του την ίδια ερμηνευτική κυριαρχία και ηθική αυθεντία που αξιώνει για τον εαυτό του.

Η παρέμβαση της Σοφίας Γιαννακά θα πρέπει να αναλυθεί πρωτίστως με το κατά πόσον συνιστά λόγο που νομιμοποιεί τον συνομιλητή ως ερμηνευτικό υποκείμενο. Το επίδικο ηθικοπολιτικό ζήτημα είναι εάν η κριτική της αρθρογράφου αρνείται την αναγνώριση της Μαρίας Καρυστιανού ως ισότιμης συμμετέχουσας στην προσπάθεια νοσηματοδότησης του συλλογικού τραύματος.

Ωστόσο, από το γεγονός ότι ένας δημόσια αρθρωμένος λόγος είναι ενδεχομένως άδικος ή μειωτικός, δεν προκύπτει αυτομάτως ότι πρέπει να καταστέλλεται με τη χρήση θεσμικών μέσων. Η δημοκρατία κατά Dworkin είναι ανθεκτική, διότι αντιμετωπίζει τον ηθικά ατελή λόγο με ερμηνευ-

¹³ Σχετικά παραδείγματα εντοπίζονται και στη νομολογία του ΕΔΔΑ, όπως στην απόφαση της 23ης Ιουνίου 2016, *Baka κατά Ουγγαρίας*, αρ. 20261/12, στην οποία το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η απομάκρυνση ανώτατου δικαστικού λειτουργού λόγω δημόσιων τοποθετήσεων του επί θεμάτων δημοσίου ενδιαφέροντος συνιστά παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, στο μέτρο που υπονομεύει την ισότιμη συμμετοχή του στη δημόσια σφαίρα. Αντίστοιχα, στην απόφαση *Platform "Ärzte für das Leben" κατά Αυστρίας*, απόφαση της 21 Ιουνίου 1988, série A αριθ. 139, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι η υποχρέωση προστασίας της ελευθερίας έκφρασης δεν εξαντλείται στην απλή ανοχή, αλλά επεκτείνεται στην ενεργή διασφάλιση όρων άσκησης της, όταν απειλείται η ουσιαστική δυνατότητα συμμετοχής. Αν και οι συγκεκριμένες αποφάσεις δεν ταυτίζονται νομικά με τις περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης, η ερμηνευτική τους αξία έγκειται στο ότι αποτυπώνουν την κανονιστική αρχή της ελευθερίας του λόγου ως όρου ισότιμης συμμετοχής στον δημόσιο διάλογο, πυρήνας ο οποίος εντοπίζεται και στη θεωρητική πρόταση του Ronald Dworkin.

τικό αντίλογο και όχι με επιβολή κυρώσεων. Δεν καταπνίγει την αθέμιτη αμφισβήτηση, αλλά την υπερβαίνει με λόγο υψηλότερης ποιότητας.

Σε κάθε περίπτωση, η «ελεύθερη» υπαγωγή των μελών ενός σωματείου στους ειδικότερους κανόνες του, και άρα στην άσκηση της απορρέουσας πειθαρχικής εξουσίας από τα αρμόδια όργανα του σωματείου, δεν αίρει την υποχρέωση αιτιολόγησης κάθε πειθαρχικής πράξης με βάση τις αρχές της ισότητας και της αναλογικότητας. Επομένως, ακόμη και όταν η πειθαρχική αποδοκιμασία προέρχεται από θεσμούς που συγκροτούνται με βάση την ελεύθερη συναίνεση, η ίδια η αρχή της ισότητας απαιτεί να εξετάζεται εάν το επιβληθέν μέτρο συναρτάται πράγματι με την ανάγκη προστασίας θεμελιωδών ηθικών συμφερόντων και όχι απλώς με την εσωτερική συνέπεια ενός κανονιστικού πλαισίου.

Εντέλει, ο φιλελεύθερος διάλογος προϋποθέτει πρόσωπα ικανά να αναγνωρίζουν στους άλλους την ίδια ερμηνευτική αυθεντία που αξιώνουν για τον εαυτό τους. Αυτή η προθυμία και ετοιμότητα προς αναστοχασμό, προς συμμετοχή με όρους ισοτιμίας και μη-κυριαρχίας, συγκροτεί τον πυρήνα της δημοκρατικής ηθικής.

Η απάντηση στην ηθική ατέλεια του λόγου πρέπει να είναι η υπέρβασή της μέσω βαθύτερης, ουσιαστικότερης και απαιτητικότερης ερμηνείας. □